

A hódoltság történetének ismeretlen területe: a horvát határvidék és egyházi intézményei

Molnár Antal: Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2019. 512 oldal

Molnár Antal új monográfiájának témája nem lehet meglepő azok számára, akik akár csak felületesen is ismerik a szerző tudományos munkásságát: ismert és elismert egyháztörténészünk, akinek fő érdeklődési köre a Magyar Királyság és a Balkán, főként az Észak-Balkán katolikus egyházainak és az oda irányuló misszióknak a története. Első nagymonográfiája a magyarországi hódoltságban működő katolikus missziók tevékenységét dolgozta fel 1572 és 1647 között. Már ekkor nagy érdeklődéssel fordult a vatikáni levéltár mellett a Balkánon található ferences kolostorok levéltári iratai iránt. Az olasz és német mellett a horvát szakirodalomban is alaposan elmélyedt, ami – kevés kivételtől eltekintve – csak újabban tekinthető evidenciának. A szerző egyháztörténeti szempontú kutatásai sem a szűkebb értelemben vett kora újkori Magyar, sem a Horvát Királyság határain nem torpannak meg. A Magyar Királysághoz tartozó területek feltárására ezt követően került sor, mintegy az oszmánok által biztosan elfoglalt területek felől egyre északabbra tekintve: a hódítás katonapolitikai és igazgatási szempontból egyértelmű területeiről a fennhatóság tekintetében egyre bizonytalanabb peremvidék irányába. A hódoltsági egyházmegyék célzott feltárására kismonográfiákon keresztül került sor: a dunántúli és az alföldi területek után a bátai apátság működését ismerhettük meg. Gyöngyösnek a hódoltság katolicizmusának megtartása és a katolikus megújulás idején a hódolt területek papellátása tekintetében játszott megkerülhetetlen szerepére szintúgy a szerző e sorba illeszthető kötete

mutatott rá. E kötet több szempontból is fontos területeket mutatott be. Egyrészt részt ütött azon a képen, miszerint a hódoltsági mezővárosok csak a reformáció legfontosabb bázisai. Másrészt Gyöngyösben olyan gócpontra lelt, amelyet a hódoltsági területen a katolicizmusa bástyájának tekinthetünk. Az egymást követő szisztematikus elemzések sora egy merész kanyarral a zágrábi püspökséggel ért véget. A most megjelent nagymonográfia a fenti kutatások szintetizálása, a magyar és horvát egyházak, egyházmegyék hódoltsági jelenlétét dolgozza fel, amelyben a szerző a korábban regionálisan megismert jelenségeket kiérlelt koncepció mentén összegezte, tendenciákat állapított meg és általános megállapításokat tett.

A kötet három fő egységre oszlik. A szerző az első részben az oszmán–keresztény kondominium kérdéskörét tekinti át, a másodikban a Magyar Királyság egyházi intézményeinek jelenlétét vizsgálja a hódolt Magyarországon, a harmadik nagy részben pedig a horvátországi egyház hódoltsági jelenlétére utaló nyomokat összegzi. Ez utóbbi nagy rész két kisebbre oszlik, amelyekben egyrészt a horvát-szlavón katolikus egyházat, másrészt külön a zágrábi püspökség hódoltsági joghatását mutatja be. Mindezen fejezeteket egy kérdésfelvetéseket tartalmazó bevezető nyitja meg, ahol a szerző a Salamon Ferenc és Szakály Ferenc által bemutatott világi befolyás mellett felvillantja az egyházi struktúrák befolyását a hódolt Magyarország esetében, egyben felhívja arra a figyelmet, hogy az egyházi struktúra egyben biztosabb fogódzót is nyújt a hódítás fokozatainak elemzéséhez, mivel a földesúri-világi fennhatóssághoz képest jóval stabilabb, erősebb szervezetről volt szó. Molnár Antal felvetése szerint a katolikus intézmények hatásának ismeretében sokkal mélyebben lehet elemezni az egykori Magyar Királyságnak az

Oszmán Birodalomhoz csatolt területeit, hiszen az egyházi források segítségével a világi fennhatóság alól kivont területekre vonatkozóan is további információkhoz juthatunk.

A szerző az első nagy részben a legfontosabb kérdéskört járja körül: Mi az a kondomínium, mi a kettős fennhatóság és hódoltatás lényege? A szerző annak érdekében mutatja be a hódoltság és a hódoltatás historiográfiáját, hogy tisztázza a kérdést, miszerint a kettős hódoltatás speciális magyarországi jelenség volt-e, vagy pedig az Oszmán Birodalom peremvidékein jelenlévő más tartományokban is fellelhető. Megállapításai szerint a kondomínium lényege az elfoglalt tartomány anyaországának megléte, az átjárható határok, de főként az a tényező, hogy a kettős fennhatóság kívülről valósul meg, egy másik állam területéről, nem pedig a birodalmon belül. A kondomínium egyediségét a szakirodalom éles kritikával történt szemléje bizonyítja, majd főként az Oszmán Birodalom európai határát végigjárva ismerhetjük meg a különféle függési típusokat, a *zimmar*-tól a vazallus államokig. A határsáv vizsgálata Montenegróval és Poljicával kezdődik, és Lengyelországgal, Podóliával ér véget. A teljesnek mondható szemle főként azt helyezte előtérbe, hogy ezeken a területeken belső autonómiák alakultak ki, külső hatalom nélkül! Az autonómiák mindegyikére jellemző volt az, hogy a főként vlah, pásztorokodó, hegyvidéken élő népek épp a földrajzi jellemzők miatt tudtak viszonylagos önállóságot nyerni, ami mögött szilárdan állt a helyi (ortodox) egyház. Mindegyik hatalmi viszonyra áll, hogy nincs valódi kettős adóztatás, az elmenekült rendi intézményeknek nincs jogi képviselete, és ez kizárja (amit Molnár Antal meggyőzően bizonyít) a magyarországi hódoltságban kialakult rendszerhez hasonló viszonyok kialakulását.

Fontos kiemelni azokat az alapokat is, amelyek nélkül a kutatások akár tévutakra is vezethetnének: a kora újkori és főként az Oszmán Birodalomban tapasztalható határfogalmak nem vethetők össze azzal az elképzeléssel, amit ma őrzünk erről. A szerző

kiemelten kezeli az Oszmán Birodalom határvidékén létező sokszávos rendszert, amelyben épp az egyediség az, ami döntő hangsúlyt kap. Véleménye szerint a helyi specialitásokat bemutató valós hatalmi helyzetek sokkal fontosabbak, mint a jogi koncepciók. Az adózáson kívül a jogrendszer, az egyházak és a helyi elit is nagyon fontos, sőt döntő tényezőként szolgált a terület és az oszmán hatalom közötti tényleges hatalmi viszonyban.

A magyarországi hódoltság alapvető kérdéseinek tisztázását követően Molnár Antal a magyar katolikus egyházi intézmények szerepét vizsgálja a hódolt Magyarországon. A katolikus egyházat ért katalizmatikus eseményeket (az oszmán hódítás és a reformáció) követő árnyalt veszteséglistát mutatja be újabb források alapján. Az egyházat ért csapásokon túl az elemzés főként azokra a megmaradt hídfőállásokra, a gyöngyösi, jászberényi és szegedi ferences kolostorokra koncentrálna, amelyek a katolikus egyház továbbvivői voltak a döntően református világban. A szigetszerűen fennmaradt katolikus kistérségek számbavétele mellett a lelki gyakorlatot fenntartó szervezetek és személyek csoportjait ismerhetjük meg, majd az egeri egyházmegye példáján keresztül nyerhetünk betekintést a katolicizmus leépüléséről. Az egyház 16. század eleji helyzetét követően a kilábalás alapjaival ismerkedhetünk meg, melynek két alapintézménye, a ferences és a jezsuita rend joggal kapott kiemelt szerepet az elemzésben. A szerző a fontosságát tekintve legjelentősebb szereplő, a ferences rend állapotát vázolja. Rámutat annak jelentőségére, hogy a Balkánon a bosnyák ferencesek személyében jelentős tapasztalatokkal rendelkező szervezetről volt szó, akik tudatosan hagytak rendházakat (Gyöngyös, Jászberény, Szeged) a hódolt területeken, hiszen stratégiájuk alapját az jelentette, hogy a túlélés érdekében kolostorokat működtettek, majd ezekről a bázisokról hitszónokokat küldtek ki. A stratégia igen hatékony volt, e települések (Gyöngyös kiemelten) a mezővárosi katolicizmus fellegvárai is voltak, ahonnan a túlélés a 17. század második felében

expanzióba mehetett át. A ferencesek az egyes nemzetiségekkel szemben folytatott katolizáció során is nagy alkalmazkodóképességről tettek tanúbizonyságot. Sikerük egyik kulcsa ez volt, a másik pedig a népi hitélet egyik fontos és a ferenceseknél igen korán alkalmazott módszere, a különféle vallásos társulatok működtetése. E társaságok széles társadalmi bázisra támaszkodhattak, ahogy azt a bosnyák ferencesek is tették a sokkal vadabb balkáni területeken. A jezsuita missziók más stratégiát folytattak, számukra a képzettség rendkívüli fontossággal bírt, egyben a világszerte megszerzett tapasztalatokat és a megváltozott politikai támogatást nagyon hatékonyan használták ki. A fejezet kiválóan mutatja be az Alsólendva, illetve a Belgrád felől érkező missziós atyák tevékenységét, a missziós rendházak alapítását, azaz az érkezésüket követő belgrádi, majd temesvári, illetve a pécsi és innen kiindulva az andocsi jezsuita missziókat. A kutatás pontosította a missziós atyák számát, képzettségüket és módszereiket, valamint az egyes missziók vonzáskörzetét. A ferencesekkel ellentétben a missziók fő feladata nem a térítés, a reformátusokkal való versengés, hanem a hívek megtartása volt.

A két kiemelkedő szerepet játszó rend mellett Molnár Antal a magyar katolikus intézményrendszert mutatja be, és elemzésében rögzíti, hogy a földesúri hódoltsági jelenléttel összehasonlítva az egyháznak (szervezettségére révén) sokkal több lehetősége lett volna arra, hogy földesúrként és egyházi fenntartóságként egyaránt jelen legyen a hódoltságban. A katolikus egyház 16. századi állapota azonban ezt nem tette lehetővé, és mire elegendő erőt tudott felmutatni, a ferencesek már kialakították rendszerüket, amelybe nem volt érdemes beavatkozni, csak részben a helynöki rendszeren keresztül kihasználni, amely a 17. században, de leginkább az 1638. évi nagyszombati zsinatot követően alakult ki. A kötet egyházmegyéenkénti bontásban követi végig a helynökségek létrejöttét, kiválóan tagolt, jól érthető struktúrába ágyazva mutatja be a helyi jellegze-

tességeket, valamint az egyes egyházmegyék helyzete, hatékonysága és hatóköre közötti különbségeket. Ez utóbbi elemzése nyomán megismerhetjük a rendszer alkalmazkodóképességét, amely megmaradásának egyik alapeleme volt. A ferencesek és jezsuiták által működtetett rendszer alapja, a kevés kiemelt bázisra alapuló jelenlét itt is tetten érhető, ami nem csoda, hiszen a ferencesek rendszerét használták fel az egri (Gyöngyös) és a csanádi (Szeged), valamint részben a váci és a kalocsai, a jezsuitákat a pécsi és a veszprémi, valamint részben a kalocsai egyházmegyék vezetői. Emellett helyi plébánosok (Gyöngyös, Nógrád, Ecség) is elláthatták ezt a feladatot. Kiemelendő, hogy a helynökök fő feladata a megfelelő jövedelmek beszedése volt, így a földesúri adóbeszedés kiemelkedő jelentőségét a magánföldesurak hasonló tevékenységével mintegy párhuzamba állíthatjuk.

A rendszer alapelemeinek bemutatását és elemzését követően megismerhetjük a helynökök feladatait, amelyeket püspökeik helyett a hódolt falvakban el kellett látniuk. A szerző feladata nem volt könnyű, hiszen a lelkipásztori és kisebb részben egyházfegyelmi ügyekre nyilvánvalóan igen csekély önálló forrásanyag maradt fenn. Ehhez képest mégis nagyon mélyen hatolhatunk be ezekre az eddig ismeretlen területekre: a lelkipásztori teendők mellett az ítélkezési és egyházkormányzati fennhatóság ügyeit szintúgy a helynökök látták el. Hatáskörük bemutatásával a hódoltsági katolicizmus számos kulcskérdésére is választ kaphatunk: a helyi egyházzervezetek működéséről, az egyházak licenciatúsok és papok segítségével fenntartott hitéletéről, a helyi oszmán hatóságokkal való kiegyezésről és az oszmán hatóságoknak a katolikusokhoz fűződő viszonyáról. Nem csupán e fejezetből, de a kötet más részeiből is az oszmánok által követett valláspolitikát a korábban ismertnél jóval árnyaltabb képe bontakozik ki. Nem csupán a reformátusokat támogató rendszer képét láthatjuk, hanem az adózó alattvalókat megtartani kívánó, gazdasági érdekeiket szem

előtt tartó oszmán földesurakét is. Csak akkor tudjuk nem csodálkozással figyelni a helynőkök sikeres munkáját, a templomok fenntartását, sőt újabbak építését, ha ezt a tényt szem előtt tartjuk. Molnár Antal kutatásai e téren is tökéletesen új eredményeket tárnak elénk. A sikeres hódoltsági katolicizmus kiemelkedő kérdése volt a paputánpótlás, új papnemzedékek nevelése. Hódoltsági területen ez még nehezebb volt, aminek összes aspektusát megismerhetjük: a papnevelés hazai és külföldi forrásai mellett a kibocsájtott papok helyi befogadása is tárgyalásra kerül, és ebben a régi licenciátusok és papok leváltása éppen olyan fontosnak bizonyult, mint az üres plébániák betöltése.

A kondomínium egyik legfontosabb jellegzetessége az adóztatás és a külső birtokok igazgatása. Gazdasági jelentőségük miatt e témakörökről található a legtöbb forrás, és ezt a forrásbőséget a szerző kiválóan kihasználta. A jövedelmek beszedésére kiépített szervezet hasonló volt, mint a magánföldesúri birtokok esetében: egy kinti és egy benti tagozatra mindenképpen szükség volt, ennek irányítója szintúgy a helynök, aki egyben a rendszer harmadik tagozatát adta, feladata a koordináció és a kapcsolattartás megkönnyítése volt. A világi és egyházi rendszer céljainak azonossága folytán bizonyos tekintetben azonos funkciókat láthatunk viszont. A birtokjogi ügyek védelmét, a birtokigazgatást a provizorok és a vármegyék intézték. A jövedelmek behajtása is hasonló módon történt, mint a magánföldesúri birtokok esetében: sokszor a birtokjog tényének fenntartása fontosabb volt, mint maga a jövedelem. A kötet alaposan elemzi az egyes egyházmegyék jellegzetességeit, melyik egyházmegyében milyen hatékonyan lehetett a jövedelmeket behajtani: ehelyütt is párhuzamot lehet felfedezni az egri egyházmegye és az egri vár alá tartozó hódoltság között. Időben is kimutatja e jövedelmek behajtásának növekedését, és jól látható, hogy az egyház hódoltságba történő behatolása egyben (logikusan) hogyan hatott a jövedelmek növekedésére. Megismerkedhetünk a rendszert

működtetőkkel is, akik közül Almásy András gyöngyösi plébános esete kiváló társadalomtörténeti modell.

A magyarországi katolikus intézményrendszer utolsó elemeként Molnár Antal az egyházi középíreget képviselő konventi javadalmas papság hódoltsági jelenlétét elemezte, akiknek közigazgatási szerepe sem volt kicsiny, hiszen hiteleshelyi tevékenységükkel pótolhatatlan szerepet tölthettek be. Jövedelmeik ugyan jelentősen csökkentek, de miután azok egy része a hódoltságban terült el, szükségszerűen részt kellett venniük a katolikus egyház újjáépülésében, melyre főként a 17. századtól kerülhetett sor. Jövedelmeik egy részét az új szerzetesrendek (jezsuiták) és a magánföldesurak vették kezükbe. Molnár Antal a pilisi, pásztói és bátai apátságokkal kapcsolatos forrásokat elemezte főként, amelyek alapján a főbb tendenciák bemutatathatók: bizonytalan jogi alapokra helyezett birtokállományt igyekeztek összegyűjteni főként régi székhelyük közelében. A magánföldesúri birtokokhoz hasonlóan itt is egyre nagyobb mértékben szedtek adót az ispánok. E birtokok azonban kisebb súlyúak voltak, mint a püspöknek adózók. Ugyanakkor a rendszer és az eszközök (a világi és egyházi fensőbbiség elvi megalapozása, illetve a végváriak fegyveres ereje) azonosak voltak.

A magyarországi egyházak hódoltsági jelenlétét követi a horvátországi egyházak hasonló tényezőinek bemutatása, első lépésként a kora újkori Horvát Királyság területének meghatározása. A szerző egy sor kiváló példával tisztázza a területi fogalmak kialakulását, és élesen veti fel a történeti és a jelenlegi Horvátország közötti eltérések bemutatásával a kontinuus Horvátország elméletének kritikáját. A Magyar és a Horvát Királyság területi változásaiával együtt a fejezet rámutat az etnikai és politikai változásokra is. A Dráván túli egykori magyarországi vármegyékből, az egykori Szlavóniából, a középkori Horvát Királyság maradványaiból és a leginkább velencei fennhatóság alá került Dalmáciából álló területekre osztható ország

létrejöttének jellemzőire a zágrábi püspökség elválási folyamatával mutat rá. Láthatjuk azt a folyamatot, ahogy a Horvát Királyság egyházi oldalról elszakítja kapcsolatait a magyarországi katolikus egyházi hálózattól. A monográfia e része így nem kizárólag a katolikus egyház hódoltsági jelenlétéről, hanem a horvát katolikus egyház önállóságáról, az önálló horvát egyház kialakulásáról is szól! Az önállósodást jelentősen támogatta, hogy a teljes horvát katolikus egyház igen tevékenyen részt vett az oszmánok elleni fegyveres harcban, ami mind a tárgyalt korszakban, mind pedig a horvát nemzeti eszme színre lépésekor nagyon fontos momentummá vált. Az „új” Horvát Királyság kialakulása, új határai mindenesetre a felszabadító háborúk után is megmaradtak, a 18. század közepén pedig az államhatalom részéről is megtörtént az ekkor kialakult helyzet ratifikálása.

Az erős horvát katolicizmus hátterének bemutatásában a szerző kiemeli a reformáció elterjedésének alacsony szintjét, valamint a gyors rekatalizációt, amely így a helyi horvát egyházat az oszmánokkal és a reformátusokkal szemben egyaránt egyfajta elhivatott végvidéki eszméjével ruházta fel. A benyomuló vlah-pásztorkodó elemek ortodoxiájával szemben viszont a horvát egyház és (amint az a későbbi fejezetekből kitűnik) a horvát rendiség sem tudott hatékony lenni. A horvát katolikus egyház fennmaradásában kiemelkedő jelentőségű zágrábi káptalan elemzése részletesen bemutatja a káptalan jövedelmeit, a káptalan tagjainak társadalmi hátterét, kiemelve azok horvát etnikumát, valamint a kanonokok utánpótlásának irányait. A szerző megállítja, hogy a magyarországinál jóval nemzetközibb volt a képzés háttere. A kanonokok pályafutásának elemzésével kimutatható ugyanakkor, hogy a zágrábi káptalan egy igen zárt társadalmi közegből táplálkozott, még magyarországi pályáívek sem jellemzők a káptalan tagjaira, akik életük jó részét itt töltötték. Ugyanilyen bezárkózást figyelt meg Molnár Antal a zágrábi püspököknél is, aminek okaként a helyi

horvát rendi hierarchiát és a zágrábi püspök abban elfoglalt helyét határozta meg.

Megismerhetjük a többi horvátországi egyházmegye helyzetét is, elsőként a zágrábi püspökségét. Itt szinte teljesen érintetlen intézményrendszer maradt fenn, a plébániák száma ugyan jelentősen csökkent, mégis sokkal jobb állapotban maradt, mint a magyarországiak. Az alsópapság pótlása a magyarországi egyházi struktúrák magukhoz téréséig részben horvát papokra alapozott, a szerzetesi hálózat szintű viszonylag ép-ségben maradt fenn, és ez a szituációhoz képest kiváló állapotban megőrzött katolikus egyházi hálózat vált alkalmassá arra, hogy mind jobban elhatárolódjon a magyarországitól. A magyarországi egyházszervezettől való elválás csúcspontjaként mutatja be a szerző az 1634. évi zágrábi zsinatot, amely a Pázmány Péter által összehívott zsinatok határozataival szemben (amelyek egységes szabályozást kívántak érvényesíteni) a horvát egyház totális ellenállását hozta magával.

A következő fejezetekben a szerző célja a zengg-modrusi püspökség kialakulásának, a katolicizmus főként Dalmáciában megnyilvánuló nagyon is balkáni verziójának elemzése. A dalmáciai egyházi struktúrák bemutatásával teljesen új világ tárul elénk: egy meglehetősen archaikus állapotokban élő egyházat láthatunk, ahol a társadalom általános militarizálódásával együtt az egyház is más kihívásokkal kénytelen szembenézni. A püspökség nagyon érdekes történetében kiemelkedik a Zrínyi és Frangepán családok szerepe, valamint az itáliai és grazi hatások révén az osztrák egyházi hatások jelenléte, valamint a horvátországi katolikus egyház expanziójának örök problémájaként az ortodoxok folyamatos térfoglalása. A kondomínium nemlétének bizonyítása a zágrábi püspökség joghatóságának bemutatásával történik, de a szerző egyben a horvát és a magyar rendiség, valamint a két terület közötti különbségeket is bemutatja. A rendelkezésre álló szakirodalom és a levéltári források elemzéséből egyértelműen kiderült, hogy a horvát rendiség nem törekedett a hódolt

részek feletti fennhatóság helyreállítására, amit mutat az, hogy míg a Magyar Királyság birtokosai hódolt területre szóló számtalan adományt kaptak, addig a horvát nemesség a 16. század utolsó harmadától még a hódolt Szlavónia területére sem kért ilyet. A magyarországi végváriak katonai ereje (a Zrínyiek kivételével) erre a területre már nem terjedt ki, a szomszédos osztrák tartományok hadereje pedig ilyen tevékenységben nem vett részt. Feltehetően azért sem, mert a hódolt országrészből kiszorított nemesség tagjai nem harcoltak soraikban. A forrásokból kimutatható, hogy a helyi tudatban sem szerepel a régi földesúr személye, az adóztatás mértéke pedig igen csekély volt, a zágrábi püspökség is csupán a Dráva-menti néhány faluból tudott kevés jövedelmet behajtani a kaproncai vajdák segítségével. A hódolt területeken ellenben intenzívebb katolikus jelenlétet mutathatunk ki, amely nyilvánvalóan a reformáció gyengébb hatásaival állítható összefüggésbe. A gyenge rendiséget és a kondomínium tulajdonképpeni hiányát a szerző a kontinuum népesség hiányával magyarázza, ami ismerve a korszak népességmozgásait, logikus magyarázatként szolgál, de hozzájárulhatott ahhoz a Délvidék gyors elfoglalása, valamint az is, hogy a védelmi rendszerben nem a helyi nemesség, hanem a szomszédos osztrák tartományok vállaltak nagyobb terhet. A magyarországi kondomínium esetében is láthattuk, hogy a betelepülő új népességet lehetetlen volt adózásra bírni, ez a déli területeken sokkal markánsabban tetten érhető jelenség. A fejezet kulcsfontosságú a tekintetben, miért mondhatjuk, hogy a horvátországi területeken nem létezett a magyarországihoz hasonló kettős birtoklás.

A zágrábi egyházmegye gyenge jelenlétét magyarázza a következő fejezet, amelyben a helyi bosnyák ferencesek befolyásának fölényét mutatja be a szerző, elemézve a ferences

rendtartomány egymás közötti és a jezsuitákkal vívott küzdelmeit. A helyi oszmán hatóságokkal megalkudva, a potensebbnek tűnő pápai állammal szemben a helyi szinten nagyon gyenge bécsi udvarral kokettálva egymás ellen játszották ki a felettük bármilyen fennhatóságot érvényesíteni kívánó feleket, hogy azután a régió katolicizmusa és társadalma felett szinte teljes hatalmat szerezzenek a zágrábi püspök jogi és a bécsi udvar külpolitikai támogatásával. Nagy átalakuláson átment, szétesett egyházi struktúrában bolyonganak a Molnár Antal által bemutatott hősök, akik hol Rómában, hol Bécsben, hol a helyi oszmán hatalomnál keresnek és találnak támogatókat, hogy azután helyben azt csináljanak, amit akarnak. Ezeket a hatalmi játszmákat, a már szinte átláthatatlan cselvetéseket (melyeket a ferences rendtartomány érdekében, de egymás ellen is minden esetben használtak) és hátba döféseket szinte már-már mikroszintű esettanulmányokként is felfogható elemzések útján ismerhetjük meg. Ebbe a sorba illeszthetjük bele a fejezet utolsó részét, amely az esztergomi érsek pesti vikáriátusának a történetét mutatja be, és amely a hódolt területek feletti fennhatóság érvényesítésének tekintetében valóban inkább a zágrábi, mint az egri mintát tárja elénk.

A fenti ismertetést olvasva talán nem lepődik meg az olvasó, ha kijelentjük: a monográfia valóban hézagpótló elemzését nyújtja a katolikus egyház hódoltsági jelenlétének. A magyarországi hódoltság felsőbb szintjei, de annak mikrovilága is Szakály Ferenc alapvető monográfiái és Molnár Antal első nagymonográfiája után ezzel a kötettel teljesebbé válik.

H. NÉMETH ISTVÁN